

ZAPIS O KOLERI U JEDNOJ ISTARSKOJ ŽUPI GOD. 1855.

Slaven Bertoša

1.

Proučavanju epidemija kolere — od njezinih prvih pojava u Italiji god. 1835, preko povremenih izbijanja u tijeku XIX. stoljeća, pa sve do 1912 — talijanska povijest medicine i socijalna historija pridavale su veliku pažnju. Nakon liječnika A. Corradia i njegova višetomnog djela bogatog podacima,¹ kolere na tlu Italije, osobito u pojedinim mjestima, proučavali su P. Sorcinelli,² A. Forti Messina³ i grupa njihovih suradnika u opsežnom svesku Povijesti Italije — Anali 7: Bolest i medicina.⁴

Rezultati do kojih su došli talijanski istraživači važni su i za istarsku povijest, jer se kronologija, intenzitet i rasprostranjenost epidemija kolere na apeninskom tlu poklapa s onim u Istri.

2.

Talijanski su historičari medicine došli do zaključka da broj žrtava kolere nije veći od broja žrtava nekih drugih tada poznatih bolesti kao što su tuberkuloza, tifus, malarija, boginje, ospice i sl. No kolera je pogodila stanovništvo kao brza, iznenadna i tajanstvena bolest i budući da je bila nepoznata, liječnici su se odmah počeli živo zanimati za nju. Međutim, upravo je zbog njih uništena literatura o svjedočenjima suvremenika. Svaki je liječnik, naime, već prema svom iskustvu i pogledima na medicinu, pokušavao

¹ Alfonso Corradi, *Annali delle epidemie occorse in Italia dalle prime memorie fino al 1850*. I—V, Bologna 1972—73 (anastatički pretisak). Podaci o koleri nalaze se u vol. III, str. 468—801 (passim) i vol. V, str. 629—30. No, u Italiji je bilo epidemija kolere i poslije Corradieve smrti, pa njegova kronologija nije potpuna.

² Paolo Sorcinelli, *Regimi alimentari, condizioni igieniche, epidemie nelle Marche dell'Ottocento*, Urbino 1977, osobito poglavlje *Cholera morbus 1836 e 1855*, str. 33—49; isti, *Miseria e malattie nel XIX secolo. I ceti popolari nell'Italia centrale fra tifo petecchiale e pellagra*, Milano 1979, osobito str. 70—112.

³ Annalucia Forti Messina, *Società ed epidemia: il colera a Napoli nel 1836*. Milano 1979, 174.

⁴ *Storia d'Italia. Annali 7: Malattia e medicina* (a cura di Franco Della Peruta), Torino 1984, 429—537.

provoditi vlastite metode liječenja, koristeći se velikim brojem »lijekova«, mada su oni uglavnom imali veoma slab učinak. S današnjeg je stajališta povijest kolere u Italiji specifičnog karaktera, jer se promatra s biološkog aspekta, ali i preko niza humanih (individualnih i društvenih) akcija koje je prouzročila i koje su svakako pridonijele dinamici tog fenomena.⁵

Jedna od najpoznatijih epidemija kolere jest ona iz 1835—1837.

Pojavila se u Francuskoj iz koje je godine 1835. prodrila u Sardinijsko Kraljevstvo.⁶ Pogodila je najprije Nizzu, Cuneo, Genovu i Torino, a zatim se proširila u Toscanu (Livorno, Firenze, Pisa). U rujnu 1835. zabilježena je u Venetu (Venezia, Padova, Vicenza, Bergamo). U siječnju 1836. zahvatila je Mantovu, Lombardiju, Bresciu, Milano, Como, Paviu, Cremonu, Modenu i Luccu.

Parmsko Vojvodstvo (Ducato di Parma) organiziralo je, u dogovoru s vladama Torina, Modene i Lucce, karantenu koja je uz cestu blokirala pristup iz luke Genove. Nastojalo se spasiti Modenski Dukat (Ducato estense) u kojem je kolera zahvatila samo lokalitet Gualtieri. U Papinskoj Državi (Stato pontificio) kolera je zahvatila samo Cesenatico, dok su Lazio i Umbria ostali izvan dosega epidemije. I luka Ancona u Marchama bila je zahvaćena kolerom.⁷ Nakon toga bolest se proširila u Napuljsko Kraljevstvo (Gaeta, Calabria, Napulj) s kojega je, prešavši na Siciliju, zahvatila Cataniu, Palermo i Siracusu. Ubrzo se proširila i na neke druge gradove gdje se do druge polovice 1836. nije spominjala (Roma, Rieti, Terni, Macerata).

Za dvije i pol godine zahvatila je čitav Apeninski poluotok. U nekim je gradovima pustošila dvije (Padova, Napoli, Verona), pa čak i tri godine (Genova, Livorno, Pisa, Venezia).

Za epidemiju 1835—1837. ne postoji statistika zajednička za čitav italski prostor. Poznati su podaci s komentarima koje je prikupio spomenuti liječnik A. Corradi.⁸ Prema njegovim podacima, kao i onima kasnijih istraživača najviše je bio pogođen jug Italije gdje je, npr. u Palermu, na 1.000 stanovnika umrlo 135 osoba. No, i tu je bilo većih odstupanja: u Napulju je na 1.000 stanovnika od kolere umrlo 53, a u Rimu samo 36,4. Od sjevernotalijanskih gradova na prvome su mjestu Udine (Videm), s 54 umrle osobe na 1.000 stanovnika, zatim Brescia s 52, Como s 36, Bergamo s 32 itd.⁹

Današnji talijanski historičari dovode u sumnju vjerodostojnost navedenih brojaka.

Podaci su, naime, prikupljeni iz službenih dokumenata koje su na temelju izvještaja općinskih liječnika, sastavljali policijski komesarijati i lokalne zdravstvene komisije.

Često su izvještaji bili netočni, jer se zbog pragmatičnih razloga povećavao ili smanjivao broj žrtava.¹⁰

⁵ Storia d'Italia, n. dj., 432.

⁶ Isto, 43.

⁷ Isto, 438; također i P. Sorcinelli, Regimi alimentari, n. dj., 36—38.

⁸ A. Corradi, Annali, n. dj., vol. III, 468—801.

⁹ A. L. Forti Messina, L'Italia dell'Ottocento di fronte al colera. U Storia d'Italia, n. dj., 438.

¹⁰ Isto, 439.

Epidemija kolere god. 1849. započela je u Veneciji, a donijele su je austrijske trupe koje su opsjelc grad. Odatle su je vojne čete proširile na čitavu pokrajinu Veneto, Trst i Istru. Ta je epidemija prostorno bila manja od one 1835—1837, ali je njezina smrtnost bila mnogo veća.¹¹ Razvoj bolesti od srpnja do studenoga god. 1849. prikazan je slijedećim podacima.

	Oboljeli	Umrli	Smrtnost (%)
Veneto	15.368	9.374	61,0
Istra (Trst)	5.000	3.640	72,0
Lombardia	6.139	3.671	59,8
Piemonte	52	35	67,3
Emilia	753	482	64,0
Elba	13	9	69,0
Ukupno:	27.325	17.211	63,0

Tablica pokazuje da je najveća smrtnost bila u Istri i Trstu. Valja napomenuti nešto i o javnim mjerama vlasti. Prisiljeni izabrati zdravstvenu politiku koja bi spriječila dalje širenje epidemije vlasti su naređivale otvaranje novih sanitarnih kordona i karantena. One su, međutim, loše funkcionirale.¹²

Imenovale su se tzv. zdravstvene komisije koje su sačinjavali liječnici, funkcionari, dobrostojeći građani itd., odnosno svi oni koji su pokazali sposobnost nadgledavanja »higijenskih poslova«.¹³

Treći veliki val epidemije kolere zahvatio je Italiju, a zatim se proširio i u Istru god. 1854—55. U Italiju je epidemija prodrla iz južne Francuske, najprije je pogođena Genova (u srpnju 1854), malo zatim Livorno, a potom i čitava Toscana. Rim je zaražen kolerom u kolovozu. Bolest se proširila po čitavom poluotoku. Prema izvještajima, koje navodi autorica teksta u povijesti Italije, god. 1855. velika žarišta kolere širila su zaraze od Trsta do Sicilije.¹⁴ Smrtnost je u prosjeku bila niža od one u prijašnjim epidemijama. Tako je, npr., u mjestima Toscanne stopa letaliteta iznosila prosječno 53; u Lombardiji 54, u vojvodstvima Modene, Reggio, Guastalle, Trignana, Gerfagnana i Masse 57, u parmskom vojvodstvu 59,9 itd.¹⁵ U Trstu je stopa iznosila 47,7,¹⁶ dok za Istru ne postoje elaborirani podaci.

Spomenuti radovi talijanskih historičara¹⁷ — koji su ujedno i proučavatelji povijesti prehrane, sanitetsko-higijenskih uvjeta života i demograf-

¹¹ Isto, 441.

¹² Isto, 442.

¹³ Na i. mj.

¹⁴ Isto, 453.

¹⁵ Isto, opsežni tabelarni pregledi na str. 454—55.

¹⁶ Isto, 456.

¹⁷ Sažete podatke o kronologiji kolere u našim zemljama i pomorima koje je ona izazvala objavio je Lavoslav Glesinger, *Kolera (povijest)*, Medicinska enciklopedija III, Zagreb 1968, 728—30, te u djelu *Povijest medicine*, Zagreb 1978, 259—60. Epidemija iz god. 1855, kada je kolera izbila i u Savičenti, predstavlja

skih kretanja — pružaju zanimljive radne obrasce i za istraživanje kolere u Istri. No, valja napomenuti da je istarska arhivska građa oskudnija, barem što se tiče statističkih podataka. Obradivanje matičnih knjiga umrlih u pojedinim župama moglo bi popuniti tu prazninu.

3.

U ovom se prilogu donosi važan opis epidemije kolere i u kaštelu Savičenti (i njezinoj okolici) u srednjem dijelu južne Istre. To je »Spomen-spis prigodom bolesti kolere u god. 1855« (Memoria in occasione del Cholera-morbus nell'Anno 1855) nastao iz pera župnika Antonia Fachinettia, a pohranjen je u arhivu župnog ureda u Savičenti. Antonio Fachinetti (1805—1867) je vrlo zanimljiva ličnost. Bio je Talijan iz Vižinade i pripadao krugu talijanske kulture, ali je znao pronaći autentične ljudske vrijednosti i u pučkoj kulturi hrvatskoga stanovništva koje je živjelo u okolici Savičente, pa i u samome kaštelu.¹⁸ God. 1847. u tršćanskom listu *L'Istria*, koji je uređivao poznati historičar, arheolog i proučavatelj starina Pietro Kandler, objavio je niz članaka u kojima s velikim simpatijama govori o istarskim Hrvatima i ističe ljepotu njihova jezika, njihovo poštenje, gostoljubivost, vjeru i fizičku snagu.¹⁹ Iste su godine Fachinettievi članci u hrvatskom prijevodu objavljeni u zagrebačkoj *Danici*.²⁰

Iz Fachinettieva se spisa razabire da su neka istarska mjesta bila teško pogođena kolercrom i u epidemijama god. 1836. i 1849 (Fachinetti, rođen 1805, bio im je svjedok!), ali je najteže posljedice ostavila ona iz god. 1855. Učeni župnik donosi podatke da je nova epidemija izbila u Rusiji i odande se naglo širila po pokrajinama Habsburške Monarhije, te u Istru. U Fachinettievu se spomen-spisu upozorava na intenzitet epidemije koja je zahvatila sva seoska i gradska središta; izumrle su mnoge obitelji, a njihove kuće zatvorene. U kolovozu se kolera počela širiti u Puli, Vodnjanu, Rovinju, Rovinjskome Selu, Kanfanaru, Žminju i okolnim mjestima. No, Fachinetti je donio podatke samo za svoju župu:

---

treći veliki evropski/svjetski val te bolesti. Buknula je 1846. u Aziji (Perziji, Kavkazu, Armeniji i Arabiji) i odatle se proširila po ruskim zemljama i preko pokrajina uz Crno more stigla do Podunavlja, Mađarske, Grčke i Malte. God. 1848. harala je cijelom Rusijom, Poljskom, Turskom, Malom Azijom, Egiptom i državama sjeverne Afrike sve do Atlantskog oceana. Iz Mađarske se kolera širila po Galiciji, Njemačkoj, Nizozemskoj, Belgiji, Engleskoj, Skotskoj, Irskoj... Jaka epidemija zahvatila je i naše krajeve. God. 1854. snažni epidemijski val zahvatio je Rusiju, Skandinaviju, Nizozemsku, Belgiju, Francusku, Švicarsku i preko Italije stigao u Istru i južnoslavenske zemlje (Medicinska enciklopedija III, n. dj., 728—29).

¹⁸ O Antoniju Fachinettiu usp. Božo Milanović, Hrvatski narodni preporod u Istri I, Pazin 1967, 132; Ivan Milovan, Savičenta — jučer, danas. s. 1, 1975, 43—44.

¹⁹ Antonio Fachinetti, Degli Slavi Istriani, *L'Istria* II, Trieste 1847, 21—27.

²⁰ Isti, O istarskih Slavjanah, *Danica* Horvatska, Slavonska i Dalmatinska XIII, Zagreb 1847, str. 29—36 (usp. pretisak iz god. 1972).

Selo	Trajanje epidemije	Umrlo osoba
Režanci	17. VIII— 5. IX. 1855.	12
Štokovci	27. VIII—19. IX. 1855.	11
Čabrunići i Stancija Milovan	31. VIII—22. IX. 1855.	14
Ukupno umrlo	17. VIII—22. IX. 1855.	37

Epidemija kolere u župi Savičenta po naglom širenju i velikom broju umrlih (dalja će istraživanja točnije utvrditi njezine razmjere) naliči na velike epidemije koje su Istru potresale od srednjega vijeka do konca XVIII. stoljeća, pa i kasnije sve do poznate »španjolske groznice« početkom našega stoljeća.

Iz Fachinettieva se zapisa razabire da je u Savičenti malo poduzeto na sprečavanju širenja kolere: najznačajnija je bila odluka koju su predložili i proveli u djelo župnik, ujedno i podestat općine, da se u Savičentu pozove poznati liječnik, Židov David Lolli iz Trsta. Po Fachinettievim riječima mnogi su životi spašeni upravo zahvaljujući njegovome požrtvovnome radu.

Crkva je, dakako, svoje djelovanje ograničila na duhovni plan i karitativnu pomoć. Fachinetti je njegovao oboljele i davao im bolesničko pomazanje, ali je, putem bratovštine Blažene Djevice od Ružarja, u tijeku rujna 1855. uspio prikupiti poveću svotu novca. Ona je dobrim dijelom utrošena za razne manifestacije duhovne prirode što je važan podatak za povijest »mentalne sfere«. Župnik je naime palio svijeće, održavao procesije i višednevne pobožnosti, obnavljao crkvu, svečano proslavio Gospin dan hicima iz pušaka i sl.

Zanimljiva su i prezimena davatelja priloga koja upućuju na etnički sastav nekadašnje gospoštije mletačkih feudalnih porodica Morosini i Grimani. Oni su na svoje posjede dovodili kolone iz hrvatskih/južnoslavenskih krajeva, kao i Veneta, pa je patronimija etnički vrlo šarolika. Osobito su brojna prezimena nastala od nadimaka koji označavaju porijeklo (Giovani *Bergamo*, Andrianna *Ferrara*, Vincenzo *Cherzan*, Michele *Bucar*, Francesco *Ottobian*, Zuanne *Scattaro*, Simone *Modrussan*, Zvanne *Obrovaz*...).

Evo, na koncu, u hrvatskom prijevodu, teksta Antonia Fachinettia.

»Spomen-spis prigodom bolesti kolere god. 1855.

God. 1836. mnoga mjesta u Istri bijahu poharana strašnom bolešću zvanom *azijska kolera*; no mnoge je ona mimoišla.

God. 1849. ta je bolest ponovno izbila gotovo u cijeloj Evropi, a napala je i istarska mjesta, osobito ona uz morsku obalu gdje je odnijela mnoge žrtve.

God. 1855. također se javila, najprije u Rusiji, a odavde se proširila po Habsburškome Carstvu i potom na, zastrašujući i okrutan način, u cijeloj Italiji. Najviše je bila pogođena Toscana. Te je godine Istra bila pogođena puno jače nego što je to bio slučaj u prijašnjim epidemijama kolere, tako da nije bilo grada, trgovišta, sela ili naseljenoga gospodarskog imanja (*casale*) koje ne bi bilo dotaknuto bolešću. Mnoge su obitelji poumirale, pa su se morale zatvoriti njihove kuće.

God. 1836. i 1849. ova je župa doživjela posebnu milost da ostane potpuno imuna od zarazne bolesti. U lipnju ove godine, točnije od druge polovice mjeseca, kolera je harala u Rijeci i na otoku Krku. Zatim je, u srpnju, bolest napala Trst i sela na sjeveru Istre malo udaljena od Učke. Napadnuti su gradići Plomin i Labin i ostala okolna mjesta. Pamteći dobro milost koju smo dobili posredstvom Presvete Marije u trodnevnim pobožnostima (2, 3. i 4. kolovoza), u našoj župnoj crkvi žložili smo kip naše Djevice od Ružarja i ostala je tako izložena sve do osmodnevne svetkovine Presvetoga Ružarja, to jest do 14. listopada te godine. Od 2. kolovoza do 14. listopada svake su se večeri na zvuk zvona okupljali vjernici oko one poštovane i prelijepe Slike Marijine da bi je molili da nas i ovaj put obrani od zajedničke nevolje. Mnogi Marijini štovatelji, dok je kip bio izložen, dolazili su primiti sakramente pokore i svetu pričest.

Zlokobna bolest strahovito je bjesnjela po cijeloj Istri. U kolovozu je napala Pulu, Vodnjan, Rovinj, Rovinjsko Selo, Kanfanar, Žminj itd., zatim se na vrlo žalostan način proširila i na gornju Istru.

U Motovunu su umrla četiri svećenika.

I ovdje smo sa strepnjom i strahom iz trenutka u trenutak očekivali da ćemo čuti vijest o dolasku te strašne pošasti. 17. kolovoza župnik je primio vijest da se bolest pojavila u selu Režanci. Odmah je tamo odjurio i utvrdio da je od kolere obolio neki Miho Bilić od pokojnog Martina, zvani Sterbi. Dao mu je bolesničko pomaganje, ali je Bilić uspio preživjeti. Njegov brat Mate, koji mu je pomagao u bolesti, i sâm je obolio idućeg dana i umro poslije nekoliko sati. Oboljeli su zatim još neki u selu, tako da je u Režancima od 17. kolovoza do 5. rujna umrlo 12 osoba.

Zatim se kolera širila i dalje i 26. kolovoza pogodila selo Štokovce. Prvi oboljeli umro je 27. kolovoza: bio je to Miho Bulešić, zvani Pustalja u kući broj 8. U tom je selu od 27. kolovoza do 19. rujna umrlo 11 osoba.

Poslije toga kolera je izbila u selu Čabrunići, točnije u zaselku Milovan. Prvi slučaj zbio se dana 31. kolovoza u kući Marka Miloša. Umro je on, njegova žena i četvero djece; ostala je živa samo jedna djevojčica od 14 godina imenom Fuma, ali je i ona bila bolesna. U tom je selu umrlo 14 osoba. Posljednji oboljeli od kolere bio je neki Grgo Čabrunić koji je umro 22. rujna.

Ukupno je (u ovim selima) od kolere umrlo 37 osoba.

Od 24. rujna dalje u čitavoj se župi nije više oplakivao nijedan smrtni slučaj od kolere, tako da je zlokobna bolest pogodila jedino spomenuta tri sela.

No, kolera bi zasigurno odnijela mnogo više života da na poticaj župnika, koji je vršio i dužnost podestata, viša vlast nije u općinu dovela jednog marljivog i dobrog liječnika Trščanina. Bio je to gospodin David Lolli, židovske vjere, no srcem veliki kršćanin. On je mnoge spasio od smrti, a spasio bi ih još i više da su oboljeli bili poslušniji i da su više prihvaćali njegova nastojanja i upozorenja.

Vjernici su dali priloge Blaženoj Djevici od Ružarja koji će ovdje ostati za-bilježeni za spomen.*

Dana 7. listopada održana je, što je svečanije bilo moguće, svetkovina svetog Ružarja. Oltar Blažene Djevice od Ružarja bio je okiđen velikim svijećama, a na vratima crkve postavljeni su veliki lukovi od šimšira. U procesiji je bilo puno svijeta.

---

* U originalu je poslije Spomen-spisa ubilježen popis župljana koji su dali priloge s naznakom svote novaca, priloga naravi ili dara u dragocjenostima. Ovdje se popis izostavlja.

Od jutra do kasno u noć općinski su stražari pucali iz pušaka da bi svečanost bila što veselija i da bi se što više usjekla u sjećanje ovoga žiteljstva kako bi ono i dalje štovalo Marijine pobožnosti i živjelo u svetom strahu od Boga. Samo se tako može očuvati od kolere i drugih pošasti.«

Riassunto

NOTA SUL COLERA IN UNA PARROCCHIA ISTRIANA NEL 1855.

Slaven Bertoša

L'autore inizia il suo saggio con una citazione di dati (secondo la letteratura italiana) sull'imperversare delle epidemie del colera in Italia (1837—1855), l'eco delle quali si sentì anche in Istria.

Nella seconda parte del testo viene pubblicato (nella traduzione croata) lo scritto *Memoria in occasione del Cholèra-morbus nell'Anno 1855*, di Antonio Fachinetti, parroco di Sanvincenti e testimone dell'epidemia che colpì la parte centrale dell'Istria tra il 17 agosto e il 22 settembre 1855 e che si portò via 37 vite. Nelle altre parrocchie il numero dei morti fu di gran lunga maggiore, ma non vengono citati dati numerici. Il colera si abbattè su intere famiglie, cosicchè le loro case vennero chiuse. L'ondata epidemica dell'anno 1855 interessò in particolare Pola, Dignano, Rovigno, Villa di Rovigno, Canfanaro, Gimino, Montona e i loro territori.

Lo scritto del Fachinetti viene custodito nell'Archivio Parrocchiale di Sanvincenti e rappresenta un importante materiale per la storia della situazione sanitaria, la storia sociale e la storia della mentalità.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.